

Soldiers of the Cross or of Marx? // Eternity. – 1986. – July/August. – P. 15–22. 63. *Pannenberg W.* Christianity, Marxism, and Liberation Theology // Christian Scholar's Review. – 1989. – № 18/3. – P. 215–26. 64. *Parkes H.* Marxism an Autopsy / H. Parkes. – Chicago : Phoenix Books, 1939. 65. The World Treasure of Modern Religion Thought / ed. by J. Pelikan. – Boston : Little Brown and Company, 1990. – 635 p. 66. *Roberts D.* Liberation Theologies: Looking at Poverty from the Underside // Evangelical Review of Theology. – 1986. – Vol. 10, № 2. – P. 110–114. 67. *Sanks H.* Liberation Theology and the Social Gospel Variations on a Theme // Theological Studies. – 1980. – Vol. 41, № 4. – P. 668–682. 68. Systematic Theology. Perspectives from Liberation Theology / ed. by J. Sobrino. – New York : Orbis Book, 1990. – 302 p. 69. *Sobrino J.* Jesus' Relationship with the Poor and Outcast: It's Important for Fundamental Moral Theology // Concilium. – 1979. – Vol. 130. – P. 12–20. 70. The Marx-Engels Reader / ed. by R. Tucker. – New York : W. W. Norton & Company, 1978. – 788 p. 71. *Volf M.* Work in Spirit. Toward Theology of Work / M. Volf. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 268 p. 72. *Wagner P.* Latin American Theology: Radical or Evangelical? The Struggle for the Faith in a Young Church / P. Wagner. – Grand Rapids : Eerdmans, 1970. – 118 p. 73. *Webster D.* Liberation Theology // Evangelical Dictionary of Theology / ed. by W. Elwell. – Grand Rapids : Baker Book House Company, 1999. – P. 635–637. 74. *Westphal M.* Suspicion & Faith / M. Westphal. – Grand Rapids : William B. Eerdmans Publishing Company, 1993. – 296 p. 75. *Wurmbrand R.* Marx & Satan / R. Wurmbrand. – Westchester : Crossway, 1986. – 143 p. 76. Christian left [Electronic source]. – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Christian_left. 77. Christian Socialist [Electronic source]. – Access mode: <http://www.christiansocialist.org.uk/magazinlatest.html>. 78. *Cleary E.* Crisis and Change: The Church in Latin America Today // New Social Structure: Grassroots Christian Communities. Puebla Final Document, part 4, chapter 1 [Electronic source]. – Access mode: <http://www.dominicans.org/~eclarey/crisis/crisis04.htm>.

Надійшла до редколегії 14.09.12

УДК 271/279

I. В. Кондратьєва, канд. філос. наук, доц., КНУТШ

КОНФЕСІОНІМИ ДАВНІХ СХІДНИХ ЦЕРКОВ: ЇХ ТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ТА МОДИФІКАЦІЇ

В статті розкривається сутність конфесіонімів Давніх Східних церков. Характеризується своєрідність їх традиційних форм та історичні модифікації. Аналіз здійснено на основі історичних матеріалів, літературних джерел, літургійних практик та мовних особливостей.

Ключові слова: православні, етнічні, конфесійні, традиція, християнських світ, Давні східні церкви.

В статье раскрывается сущность конфессионимов Древних Восточных церквей. Характеризуется своеобразие их традиционных форм и исторические модификации. Анализ осуществлен на основе исторических материалов, литературных источников, литургических практик и языковых особенностей.

Ключевые слова: православные, этнические, конфессиональные, традиция, христианский мир, Древние восточные церкви.

The article reveals the essence of "confessionimiv" ancient Eastern churches. Characterized by originality of their traditional forms and historical modification. The analysis was performed on the basis of historical materials, literature, liturgical practices and linguistic features.

Keywords: Orthodox, ethnic, religious, tradition, Christian world, ancient Eastern church.

Давні Східні церкви (Орієнтальні, Дохалкідонські) умовно об'єднані в релігієзнавстві не за конфесійним а історико-географічним принципом. Іноді виникають суперечливі питання щодо ідентифікації цих інституцій. В сучасному українському релігієзнавстві бракує системного викладу історії виникнення та існування цих інституцій і навіть офіційна назва цих давніх церков іноді спотворюється, що викликає низку неузгоджено-

стей. Йдеться про Ассирійську церкву Сходу, Вірменську апостольську церкву, Коптську православну церкву, Ефіопську православну церкву, Ерitreйську православну церкву, Сирійську православну церкву, Індійську Малабарську православну церкву. Але ми бачимо, що у назвах цих інституцій орієнтального християнства присутніми є вказівки і на етнічну і на територіальну належність їх адептів а також конфесійна визначеність. Звісно, що конфесійна визначеність цих інституцій (за винятком Ассирійської Церкви Сходу) виявляється ідентичною і передається прикметником "православні" (грецький еквівалент "ортодоксальні"). Причому представники саме нехалкидонських церков стверджують про свою відданість віросповідним принципам, виробленим на перших трьох Вселенських соборах. В світлі їх позиції, тоді існувала єдина Вселенська церква і не було ніяких розколів. Отже, "православність" нехалкидонітами визначається як строге дотримання правил єдиної в ті часи витокової Церкви. Відповідно "православність" ідентифікується як своєрідний аналог "істинної віри", віри, незаплямованої подальшими догматичними інтерполяціями.

Подібне тлумачення православності можна знайти у численних, переважно, сирійських першоджерелах і церковно-історичних творах. Зокрема, Іоан Ефеський, Михаїл Сирієць, Григорій Бар-Ебрей (Абуль Фарадж) у своїх церковно-історичних працях прихильників вірності віроповчальним положенням перших трьох Вселенських соборів визнають православними, протиставляючи їм халкидонітів, синодиків чи греків.

Прикметник "православний" є відсутнім у найменуванні лише однієї орієнтальної інституції. Мова йде про церкву, яка рішуче відкинула акти III Вселенського собору 431 року і відому у християнському світі як **Ассирійська Церква Сходу**. Хоча одразу ж зауважимо, – найменування "Ассирійська" за нею утвердилось лише у 80-х роках XIX століття. Точніше, судячи з повідомлення Дж. Коуклі у 1886 році за ініціативою архієпископа Кентерберійського Бенсона ймення "Ассирійська" приймається на Заході і стає здобутком переважно англійських науковців. Серед останніх, які посприяли популяризації цієї назви, відзначимо Дж. Беджера, А. Макліна, У. Уїгрема. Подібна ініціатива була зумовлена прагненням англіканських місіонерів введенням згаданої ще в біблійних текстах номінації для упередження небажаного для них впливу на Церкву Сходу пресвітеріанської, католицької чи Руської православної церков, й відповідно тих держав, які за ними стояли. Між іншим, показовим в зв'язку з цим є лист У. Уїгрема архієпископу Кентерберійському (1911 рік), який підтверджує пов'язаність місіонерської роботи Англіканської церкви з політичними інтересами Британської імперії. Додамо, що етнонім "Ассирійська" офіційним додатком до назви "Церква Сходу" стає лише в другій половині XX століття. Принаймні Д. Вінклер стверджує: "цей відмітний термін був в остаточному підсумку прийнятий для найменування себе і приєднаний до назви Церкви офіційно у 1976 році" [1].

Натомість на основі свідчень Сунхадоса і багатьох неофіційних джерел (наприклад, "Опису подорожі на Захід ченця Раббан-Сауми", – си-

рійського анонімного манускрипту, виданого П. Беджаном) етнонім "Ассирійська" як позначення Церкви Сходу на територіях Передньої Азії і Малої Азії ніколи не вживався. Проте прикметник "ассирійська" вживався тривалий час для позначення однієї зі структур Церкви Сходу. Так, на основі текстів Сунхадоса відомо, що Ассирією (арамейською звучить – Атор) називалась одна з єпархій Селевкіє-Ктесифонської церкви, митрополіча кафедра якої знаходилась у місті Мосул. За свідченням В. Болотова "мар Авдишо називав митрополитів цієї церкви аторськими, а Елія аль-Джуахарі – аль-маусільськими" [2]. В. Болотов також повідомляв: "вже на IX соборі 588 року читається підпис: і замість мар-Ханнани, митрополита аторського (d-â^h ôrâÿê) мар Ава, пресвітер і архідіакон його, приклад печатку" [3].

В російськомовних матеріалах (зазвичай місіонерських звітах) другої половини XIX століття – першої третини XX століття зустрічається також ідентифікація віруючих Ассирійської Церкви Сходу як айсорів. Така назва зазвучала і в дослідженнях архимандрита Софонії (Сокольського), П. Ейвазова, Ф. Думбіса, Ф. Бахтинського. До речі, останній стверджував: "назву айсори пустили англійці, але сам народ зве себе айсурами, навіть атурами" [4]. Проте слово Assyrian англійською мовою аж ніяк не дає в результаті транскрибування "айсор". В цьому найменуванні слід вбачати вірменську кальку терміну "ассирійці". Принаймні, за свідченням авторитетного історика В. Болотова "слово ljbog є лише вірменським перекладом слова Ассирія, яка арамейською називається Athûr чи Athôr" [5]. Варто уточнити, що назва "Атур" поширювалась вірменами переважно на східних сирійців.

Отже, вірменською мовою ассирійці ідентифікувались як "асори". Сучасний російський етнограф і соціолог Й. Зая зауважує про те, що "територія розселення вірмен між ассирійським анклавом у Верхній Месопотамії називалась "Ассористан" [6]. Втім термін "айсори" (асори) самими ассирійцями сприймався як некоректний, небажаний з огляду на самоідентичність і, навіть, певною мірою немилозвучний в їх середовищі. В свій час В. Болотов слушно зауважив: "сиро-халдеї бажають – і праві цього вимагати – щоб їх не називали айсорами... Назва ассиріани, at^hiraye означає їх точніше і виразніше, ніж дуже умовна назва "сиро-халдеї" [7].

Історія неприйняття назви "айсори" мала логічне завершення. В кінці 50-х років в Радянському Союзі ассирійці уклали петицію з проханням заміни такого етноніму. З 1959 року у переписах населення і у всіх інших офіційних документах фігурувала лише одна назва "ассирійці". Нинішні реалії свідчать про відсутність самоідентифікації віруючих Церкви Сходу як айсорів.

В дослідницькій літературі значного поширення набуває позначення інституції ассирійців просто як "Церква Сходу", яка подекуди постає синонімом Ассирійської Церкви Сходу. Цей конфесіонізм можна визнати першою історичною формою інституціональної ідентифікації церкви. Він стає загальноприйнятим для позначення інституції тих сирійських християн, які мешкали на схід від Антіохії, чи на схід від кордонів Римської

імперії. Іншими словами, мова йде про осередки християн в межах Персидської імперії. Тобто, поява назви "Церква Сходу" зумовлена була особливостями її локалізації.

На початку християнської ери сирійці були розділені на східних і західних. Подібний розподіл був зумовлений геополітичними кордонами, а згодом і конфесійним чинником. Відповідно, ті християни, які мешкали на території парфянської, а пізніше, Сасанідської імперії, називались східносирійськими. Ті ж, які перебували тривалий час під владою Риму, а пізніше, Візантійської імперії, стали відомі як західносирійські християни. Звісно, що Церква Сходу об'єднувала східносирійських християн чи ассирійців. Тому, зважаючи на етнокультурний чинник цілком придатною є така назва церкви як східносирійська. До цього, наслідком дії конфесійного чинника можна вважати диференціацію єдиної сирійської мови на дві графічні системи, відомі серед дослідників як "серто" і "несторіанська писемність". Принаймні ці графічні системи відрізнялись між собою за свідченням О. Мещерської "формою окремих букв, способами огласовки текстів, знаками пунктуації" [8].

Щодо історичних модифікації назви Церква Сходу в різні періоди її функціонування. В апостольські часи вона була відома як Церква Мар Марія, учня Аддая. М. Селезньов повідомляє: "її перше вкорінення відбувалось на південь від парфянської столиці Ктесифона, у місці, що називалось по-арамейськи Кōхē, "халупи", тобто хатинки робітників Мардан-шаха, багатого землевласника Ктесифона" [9]. "Хроніка Сеєрта" містить свідчення про "Кохе Ктесифона". В ті часи так назвали домінуючий осередок східносирійської Церкви, який конкурував з Селевкією, Едесою і Кашкаром.

В межах імперії Сасанідів інституція сирійських християн частіше іменувалась просто як "Східна церква" чи, більш офіційно, "католикосат Селевкіє-Ктесифонський". Самі ж християни ідентифікували себе як "східні". Між іншим, за свідченням Р. Фрая, перси арамеомовних християн називали "назореї" [див: 10]. У дослідницькій літературі можна зустріти такі найменування як "Сиро-Персидська церква" (В. Болотов), чи "Персидська церква" (А. Карташов, митрополит Іларіон (Алфеев), Хасан бін Талал). Дослідники дещо довільно акцентували на етнокультурній прив'язці подібних конфесіонізмів до певного періоду їх релігійної історії.

В межах арабо-тюркського світу інституція східносирійських християн зберігала назву "Східної церкви". Для прикладу, в "Історії мар Ябалахи III і раббан Сауми" (XIII століття) повідомляється: "Мар Ябалаха прийняв хіротонію, тобто висвячення, щоб тримати кермо правління східної церкви. І він посів на престол Селевкії і Ктесифона" [11]. Зазначимо, що сирійські християни вплинули на формування середньовічної арабської культури. Але подібний вплив невілювався занепадом сирійської мови як мови повсякденного вжитку і заміни її арабською. Як визнає О. Мещерська: "Сирійці, опинившись у мусульманському середовищі сприйняли в якості розмовної мову арабську уже вкінці VII століття, однак зберегли сирійське письмо, пристосовавши його для передачі звуків арабського мовлення" [12].

Відповідно, регіон північно-східної Месопотамії упродовж VIII–XIII століть стає арабомовним. Сирійська мова зберігалась лише у середовищі ієрархів Церкви Сходу і в незначній мірі серед її пастви. Натомість, у цьому регіоні поступово складається сирійський діалект арабської мови. В свою чергу, подібний процес нового мовоутворення приводить до феномену ототожнення арабів з мешканцями Сирії. Як наслідок, – сирійців починають ідентифікувати як арабів, – мешканців переважно мусульманської Сирії. Звідси цілком зрозумілими є спроби дослідників розвести етноконфесійні спільноти "різних" сирійців. Принаймні, в сучасній англійській дослідницькій літературі прийнято розрізняти терміни "сирійський" (Syrian) і "сиріакський" (Syriac). З них прикметник Syriac застосовується для позначення сучасної арабської держави Сирія. Натомість прикметник Syriac виявляється ідентифікатором східно-арамейського діалекту давньосирійської мови, – літургічної мови християн Близького Сходу. Подібне розрізнення цих термінів інколи зустрічається і в працях російських дослідників. Зокрема, у статті диякона О. Булетова "Про маронітську церкву" [див.: 13]. Втім, на нашу думку, введення в науковий обіг такої кальки з англійської мови лише заплує ассирійське питання.

Потрібно звернути увагу на дві основні тенденції в світовій дослідницькій думці, які стосуються особливостей ідентифікації прикметника "ассирійський" і його кореляції з іншими синонімічними прикметниками. Перша тенденція полягає в синонімізації понять "ассирійський" та "сирійський". Особливо характерною вона є для Р. Фрая. Друга тенденція виявляється у спробах багатьох дослідників ототожнювати поняття "ассирійський" та "арамейський". Аprem Барсаума пропонує навіть відмовитись від терміну "сирійський" як ідентифікатора християнської спільноти країн Близького Сходу і Передньої Азії. На його думку: "теперішня невизначеність щезла б якби ми додали прикметник "арамейський" до сирійської мови і до назви Церкви" [14].

Зауважимо також, що в дослідницькій традиції другої половини XIX – першої третини XX століття вживався конфесіонім "халдейська" чи "сиро-халдейська церква" для ідентифікації Церкви Сходу. Подібні конфесіоніми були частотними у працях російських істориків В. Болотова, А. Спаського, К. Базілі, прот. В. Добротворського, єпископа Софонії (Сокольського), М. Поснова. Для прикладу М. Поснов наполягав: "Несторіани Персії були відомі під йменням "халдейських християн" [15]. Вживання таких конфесіонімів можливо було спричинене, по-перше географічною прив'язкою до колишнього Уру Халдейського, начебто ареалу розселення мешканців Месопотамії, а з іншого вказівкою на давність східносирійської церкви. На географічній зумовленості найменування "халдейська" наполягав Р. Фрай. Він стверджував: "Найменування халдеї (калду) можна прикладати до арамеомовних кочівників, які поселились в південній Вавілонії і заснували тут в період експансії Ассирії на північ невеликі князівства" [16]. З іншого боку, А. Спаський відзначав: "саме ім'я сиро-халдеїв вже навіває думку про щось віджиле, архаїчне, що належить більше історії та археології, ніж теперішньому життю. Сло-

во халдей ми звикли зустрічати в Біблії і в церковних піснеспівах, а не в сучасній географії. І справді, сучасні сиро-халдеї в багатьох відношеннях можуть бути названі уламком великої колись і обширної споруди" [17].

В зв'язку зі своєрідною інтервенцією в дослідницький простір терміну "ассирійський" як додатку для ідентифікації Церкви Сходу прикетник "халдейський" виходить із вжитку. Принаймні, нині його не застосовують для позначення східносирійської інституції. Натомість він зберігся як ідентифікатор уніатської сирійської церкви, яка утворилась в другій половині XVI століття відколовшись від єдиної на той час Церкви Сходу. Відповідно, одна частина церкви, архієреї якої визнали підпорядкованість Римському престолу від католицьких місіонерів отримала назву "халдейська". При цьому, за свідченням А. Спаського "Уніатська церква, яка зазвичай позначається йменням халдейської католицької чи просто халдейської церкви, утворилась головним чином із месопотамських несторіан; вона сприйняла усі догмати католицької церкви, але зберегла свою церковну мову, богослужбові книги, обряди і взагалі весь практичний уклад свого церковного життя..." [18]. Таким чином вирішальним у найменуванні уніатської сирійської церкви стає географічний чинник.

Натомість, в кінці XIX століття стається знакова модифікація конфесіоніму Церкви Сходу, зумовлена вже місіонерською активністю англійської церкви. А саме, східно-сирійські християни з Хаккярі (межує з Туреччиною і Іраком) і Урмії (Іран) отримали назву ассирійських, зважаючи на їх локалізацію. Так з легкої руки англіканських місіонерів адепти східносирійської церкви уподобали собі найменування ассирійців. В зв'язку з цим варте уваги слушне зауваження. За свідченням Дж. Коуклі ініціатором назви "ассирійська церква" став архієпископ Кентерберійський Бенсон, який у 1886 році запропонував її західному світові. А офіційне присвоєння прикетника "ассирійська" Церквою Сходу відбулось в середині XX століття і скориговане було нинішнім патріархом Мар Динхою IV [19].

Нині офіційним найменуванням цієї церкви є наступне: Свята Апостольська Кафолічна Ассирійська Церква Сходу (Holy Apostolic and Catholic Assyrian Church of the East). Принаймні подібне найменування фігурує на веб-сайтах церкви www.cired.org і assyrianchurcheast.com.

Представники західно-сирійської церкви уникають найменування "ассирійці". Натомість, вони визнають себе належними до арамеомовної традиції. Точніше, адепти західно-сирійської церкви вважають себе нащадками арамеїв, які мешкали колись в регіоні Арам-Нахараїм. Хоча одразу ж зауважимо, – найменування "західно-сирійські християни" доречно вживати лише з певною обмовкою в контексті протиставлення їх адептам Церкви Сходу. До цього, С. Брок вказував на необхідність уточнення змісту номінації "західно-сирійські християни". Згідно з його міркуваннями до цього конфесіоніму слід включити православних сирійців, маронітів, мелькітів і сирійських католиків [див: 20]. Звісно, що ми при вживанні номінації "західно-сирійські християни", при відсутності обмовок, будемо мати на увазі саме православних сирійців, тобто християн **Сирійської Православної Церкви**.

В численних середньовічних джерелах і в дослідницькій літературі останні відомі як "якубна" (яковіти). Зауважимо, що подібна ідентифікація православних сирійців стає загальноприйнятою серед релігієзнавців, богословів та істориків. Вперше найменування "яковіти" зустрічається у Синодику Нікейського собору 787 року і у Хосровіка Перекладача (726/727). До цього, В. Арутюнова-Фіданян вважає, що ця назва з'являється вперше в "Оповіді про справи вірменські" (VII століття). Принаймні в цьому історичному джерелі сказано: "його [Юліана] послідовники Були названі юліаністами, [послідовники] – Якова – яковітами, а Севіра – севіріанами" [21]. Серед дослідників існує точка зору, згідно з якою Сирійську православну церкву яковітською називали її одвічні вороги, – "несторіани". Втім хоча адепти цієї церкви шанують Мар Якова Барадея, але вони налаштовані проти найменування себе яковітами. Причина полягає в тому, що Яков був одним з її духовних отців, які зміцнили її членів у правій вірі, натомість назву вона отримала від апостолів і праведних отців церкви. Тобто, хоча Сирійська Православна церква і зобов'язана Якову Барадею своїм інституціональним оформленням й навіть популяризації у християнському світі, однак її адепти переконані в апостольському походженні своєї церкви. Іншими словами, назва "яковітська" з їх точки зору принижує давність і значущість Сирійської Православної церкви у християнському світі. Відтак Яков Барадей визнається шанованим духовним вчителем, але не засновником. Між іншим, в російській дослідницькій думці другої половини XIX століття вживався конфесіонізм сиріани як синонім яковітів. Для прикладу, єпископ Софонія (Сокольський) роз'яснював: "численність яковітів в Сирії при початковій появі яковітства було причиною, що ця Церква дуже рано і всім зробилась відомою стільки ж під назвою яковітської, скільки і сирійської. А це, в свою чергу служить підставою тому, що під сиріанами на сході й донині майже винятково розуміються одні яковіти" [22].

Звернемо увагу на особливості вживання у найменуванні церкви прикметника "сирійський". В подібній прив'язці менш за все слід вбачати етнічну визначеність церкви. Найменування останньої сирійською зумовлене, по-перше назвою регіону її початкового інституціонального походження і, по-друге, культивуванням її членами своєї літургічної мови, – арамейського діалекту сирійської мови. Щодо мовного чинника К. Шайо підтверджує: "Мовою богослужіння в Сирійській церкві є сирійська, споріднена рідній мові Ісуса і апостолів – арамейській. Відомо близько 70 сирійських анафор, з яких 10 використовуються в літургії, частіше всього використовуються анафори св. Якова і Дванадцяти апостолів" [23]. Б. Нелюбов уточняє: "Божественна літургія яковітів – це первісний літургійний антиохійський тип, який з деякими видозмінами застосовувався в Єрусалимі... Ця літургія відома під назвою літургії апостола Якова. На сирійську мову з грецької вона була перекладена ще до розколу, після якого яковіти застосовували тільки сирійський текст, уподібнений "Апостольським постановам" [24]. Вважаємо, що саме вказівка на літургічну мову, ту мову якою колись роз-

мовляли Ісус Христос та апостоли стала приводом для наявності в найменуванні церкви прикметника "сирійська".

Додамо, що нині арамейським діалектом сирійської мови розмовляють лише священнослужителі і ченці. Натомість миряни Сирійської православної церкви використовують в повсякденному житті арабську мову й нині є цілковито інтегрованими в структуру арабського суспільства. Тобто теперішні яковіти утворюють особливу субетнічну групу. Хоча багато з дослідників стверджують про належність яковітів до арабів. Так Хасан бін Талал визнає: "сирійські яковіти займали рішучу антивізантійську позицію і були етнічними арабами" [25]. Принагідно зауважимо, – араби, які мешкали в Сирії не визнають себе сирійським народом. Між іншим, традиційно вони називають Сирію аль-Шам, тобто "ліве", на відміну від Йемена, назва якого буквально означає "праве". Додамо, що топонім "Сирія" в свій час отримала підмандатна Франції територія, населена арабами.

Звісно, що подібні метаморфози зі словами "Сирія" не мали не вплинути на деякі особливості, що стосуються включення відповідного прикметника до найменування християнської інституції, відомої у світі як "яковітська церква". Так в англійській дослідницькій традиції тривалий час домінувало найменування Syrian Orthodox Church. Втім непорозуміння пов'язані в основному з необхідністю відділення Церкви від державного устрою Сирії посприяли остаточному розведенню понять Syrian і Syriac. В зв'язку з цим звернемо увагу на одне з рішень Священного Синоду, який засідав 3 квітня 2000 року у патріархальному центрі Сайд-на-ая, поблизу Дамаска. Мова йде про утвердження офіційного найменування церкви англійською мовою. Тобто церква віднині повинна мати назву Syriac Orthodox Church of Antioch. До цього в інших мовах зберігається колишнє найменування церкви "сирійською". Між іншим, традиційною номінацією церкви сирійською мовою є наступна: 'Ēdtō Suryōtō Trīṣaṭ Šubhō (Сирійський православний патріархат Антіохії і всього Сходу). Хоча узагальнимо, – за свідченням Р. Ле Коза, найчастіше вона відома у християнському світі у наступних модифікаціях: Сирійська православна церква, Яковітська церква, Західно-сирійська церква і Орієнтальна сирійська церква [26].

В російськомовній дослідницькій літературі окрім найменування "Сирійська Православна Церква" також використовується конфесіонізм "Сиро-Яковітська церква" (Л. Петров, А. Карташов, Б. Нелюбов, Д. Таєвський, А. Муравйов). Втім серед дослідників трапляється її найменування як "Сиро-православна церква" (Г. Шпажніков). До речі, серед більшості конфесійних дослідників побуває думка про православність "яковітської церкви". Принаймні у листопаді 1991 року було санкціоноване взаємне визначення Сирійської православної церкви і греко-православної Антиохійської церкви. Відтак для архієреїв Антиохійської православної церкви (одна із автокефальних церков Вселенського православ'я) яковіти теж є православними.

Орієнтальне християнство в Індії представлено в першу чергу **Мала-нкарською Православною Сирійською Церквою Індії** (The Malankara Ortho-

dox Syrian Church). Такою є офіційна назва основної нехалкидонської інституції локалізованої на субконтиненті Індостан. Подібний конфесіонізм має пізніє походження. Принаймні назва Маланкарська церква (Malankara sabha – традиційний правопис) вперше була затверджена у документах помісного собору, що відбувся в травні 1876 року в місті Мулантурутті і офіційно прийнята церковним дорадчим органом "Сирійська християнська асоціація" в грудні 1934 року.

В дослідницькій літературі і в богословських колах орієнтальна церква індійських християн частіше іменується Малабарською. Зокрема подібна назва є часто вживаною у працях російських богословів та церковних істориків (Б. Нелюбов, архім. Августин (Нікітін), свящ. О. Давиденков, А. Ведьорніков, І. Ситников) і грецьких (архім. П. Караніколас, А. Арбанітес, С. Бозовітіс). У богословів, які належать до юрисдикції цієї церкви назви "Маланкарська" і "Малабарська" вживаються як синонімічні. Зокрема, такими вони постають у працях та в інтерв'ю протоієрея Бабі Варгезе, професора літургії і проректора Православної духовної семінарії у місті Коттаям.

Варто торкнутись питання значення термінів "Маланкарська" і "Малабарська". Назва Малабар походить від малайальського рааг – "земля, берег" і повністю перекладається як "країна (господар) гір". Інші еквівалентні назви: Маланкар, Малангар, Мала (на)да, Малаварам. При цьому зауважимо, – найменування "Малабар" має смислове навантаження, пов'язане з давніми історико-географічними реаліями, тоді як найменування "Маланкар" має виразне етнокультурне та мовне навантаження, яке втім корелюється з конфесійним. У давні часи західна частина південної Індії була відома під назвою Малабар, Малабарське узбережжя. Колись на цій території навіть існувало Малабарське князівство, яким аж до кінця XI століття правила династія Чера.

Територія південно-західної Індії в епоху середньовіччя поділялась на Північний Малабар (далеко-північна Керала) і Малабар (північна Керала). Звернемо увагу на історичну корелятивність топонімів Малабар і Керала. До цього, слово "Керала" стає позначенням вузької полоси території на південно-західному узбережжі Індостана. Згідно з індуїстськими легендами Керала піднялась з моря як дар Бога. Між іншим термін "керала" буквально перекладається як "земля кокосів".

Нині, в адміністративно-територіальному відношенні Малабар є складовою штату Керала, сформованому в 1956 році. До цього, тоді новоутворений штат Керала поєднав в собі території Малабара, Кочина і Траванкора. Назва історичної області, а потім і штату Керала поступово стає допоміжним терміном у прикметниковій формі для позначення християн, тобто набуває статусу конфесіонізму. Причому найчастіше в дослідницькій літературі (наприклад у праці К. Вішванатана) [див.: 27] керальські християни традиційно ідентифікуються як сирійські християни, нащадки християн апостола Фоми. До речі, у давні часи аж до португальської колонізації південно-західної Індії, місцеві християни називали себе послідовниками святого апостола Фоми. За індійськими переказа-

ми, апостол Фома начебто розпочав проповідь Євангелія в Індії з маленького містечка під назвою Malayanaka на морському узбережжі спадкового володіння Параву у штаті Керала [див.: 28]. У 345 році християнські переселенці з Едеси, яких очолював Фома з Кани називали місцевих християн не інакше як "маланкарськими" (близьке за звучанням до слова "малаянкара". Тому не дивно, що ця назва як ідентифікація тутешніх християн поширилась на весь регіон південно-західної Індії.

Конфесіонім "Маланкар" є близько спорідненим не лише з топонімом "малаянкар", але й з етніонімом "малаялам". Останнє слово, за свідченням Б. Варгезе означає назву "країни між горами (мале) і морем" [29]. З іншого боку, воно поступово набуває значення одного з найменувань двох діалектів, поширених у Шрі-Ланці та південній Індії. Лінгвісти відносять малаялам до дравідійської мови, яка є основною на південному заході Індії. За своїми лексичними особливостями вона подібна до тамільської мови ("тамул"). До речі, нині малаялам є однією з 23 офіційних мов країни. Нею розмовляють близько 35 мільйонів осіб. Саме мова малаялам стає однією з богослужбових мов нащадків християн св. Фоми.

В офіційній назві орієнтальної церкви індійських християн присутній також прикметник "сирійська". З одного боку, він вказує на віросповідну ідентичність послідовників св. Фоми і традиції сирійського християнства, а з іншого, – є своєрідним маркером, за яким вони відрізняються від уніатів, католиків, протестантів, громади і церкви яких теж функціонують в Кералі. Цілком вірогідно, що найменування "сирійська" утвердилось за церквою упродовж 40-х років IV століття. Саме тоді, внаслідок міграції персидських християн тутешніх послідовників Христової віри стали називати "сирійськими", оскільки їх літургічною мовою стає давньосирійська. Ч. Себастьян підтверджує: "Християни св. Фоми були підтримані Церквами Близького Сходу і літургічною їх мовою була сирійська й тому вони отримали найменування "Сирійських Християн" [30]. Тривалий час Маланкарська церква перебувала в юрисдикції католикосату Селевкії-Ктесифона, а потім Патріархату Антиохійського. І в сучасних умовах адептами Маланкарської церкви визнається духовна першість Патріарха Антиохійського і всього Сходу, яка неодноразово декларувалась на соборах XX – початку XXI століть.

В назві однієї з інституцій орієнтального християнства міститься вказівка на її особливий і, певною мірою, винятковий статус, – апостольське походження. Йдеться про **Вірменську Апостольську церкву**. Її іменування апостольською свідчить про те, що засновниками церкви, згідно з традиційною точкою зору, були святі Фаддей і Варфоломій, двоє з дванадцяти апостолів Ісуса Христа. І тому вірменські богослови наполягають на неодмінній прив'язці їх церкви до апостольських часів. М. Орманіан стверджував: "Вірменська Церква може з повним правом приписувати собі безпосереднє апостольське начало. Загальноприйнята хронологія відводить місії св. Фаддея восьмирічний період (35–43 роки), а місії св. Варфоломія шістнадцятирічний період (40–60 роки)" [31]. Звідси прикметник "апостольська" (у вірменській вимові – аракелакан) виявля-

ється тим своєрідним маркером, який свідчить про генетичну пов'язаність церкви з євангельським періодом та спадщиною учнів Ісуса Христа.

Тепер щодо наявного етнічного чинника у найменуванні церкви. Як стверджує М. Орманіан: "Вірмени користуються етнографічною назвою Хай Єгекеці (Вірменська церква) чи Хайоц Єгекеці (церква вірмен)" [32]. До цього, вірмени самі себе називають "хайа" (Науу), а свою державу "Хайастан". В зв'язку з цим Д. Ленг навіть висунув гіпотезу, за якою "цілком доречно пов'язати ці етнічні терміни з назвою давньої східної провінції, хетського царства Хайаса, яка знаходилась в гористій Західній Вірменії поблизу верхів'їв, річки Євфрата чи Карасу" [33]. До цього "топонім "Хайаса" пов'язаний з термінами "хай" і "Хайастан". Тут пригадаємо про легендарного родоначальника вірмен Хайка, про якого повідомляють літописці Мовсес Хоренаці, Вардан Великий, Себеос.

Щодо найменування "Вірменія". На думку Р. Фрая: "В назві "Вірменія" можна вбачати ймення області, в яку вторглись чужинці, – Арм і суфікс -іні" [34]. До цього, в дослідницьких колах (Б. Піотровський, Г. Капанцян, Н. Адонц, І. Шопен, М. Абегян, І. Дьяконов) домінує точка зору про вірмен як вихідців із Фракії які через Малу Азію потрапили в регіон Кавказу. Держави утворення вірменів греки називали Армен, а перси – Арменік. Звідси, прикметник "вірменський" в найменуванні церкви Головним чином виявляється ідентифікатором держави вірмен.

Найбільш поширеним і традиційним є найменування Апостольська Вірменська Церква чи Апостольська церква Вірменії. Її офіційна назва – Вірменська Свята Апостольська Православна Церква. В англійських джерелах зазвичай церква іменується як Armenian Apostolic Orthodox Church. Хоча зустрічається також наступний варіант: One Holy Universal Apostolic Orthodox Armenian Church (Єдина Свята Кафолічна Апостольська Православна Вірменська церква).

Для багатьох вірменських богословів та істориків подібні найменування церкви є розширеними і в повсякденному житті мало вживаними. В свій час М. Орманіан наголошував: "Вирази сурб (свята), аракедан (апостольська), угапар (православна) і інші подібні їм і загальноприйняті, насправді позбавлені якогось офіційного характеру" [35]. Можливо вірменський церковний історик і католикос мав на увазі відсутність якихось соборних регламентацій стосовно офіційного найменування церкви.

Однією з пізніх модифікацій у найменуванні вірменської церкви стає неодмінний додаток до її етноніму прикметника "Григоріанська". Більшість науковців стверджують, що подібний додаток вперше з'являється у "Положенні про управління справами Вірмено-Григоріанської церкви в Росії", підписаному імператором Миколою I від 11 березня 1836 року. Вірогідно, що така номінація була прийнята для вжитку задля уточнення специфіки вірменського віросповідання, щоб не прив'язувати її цілком до етноніму. Або як пояснював М. Орманіан: "Прийшлося більш чітко визначити назву церкви, бо однієї етнографічної назви виявилось недостатньо. В ту епоху і висунули найменування Лусарвочакан, що означає буквально послідовники Просвітителя, вираз, перекладений за аналогі-

єю словом Григоріанці від імені св. Григорія Просвітителя. І ось таким чином, найменування церкви "вірмено-григоріанська" було внесене у руське Положення 1836 року" [36]. До цього, більш докладно про мотивацію перейменування вірменської церкви. Ечміадзін, до якого звернулася Імператорська Рада з церковних справ, не розібравшись в суті справи (визначення віросповідної специфіки) запропонувала назву Лусаворчакан по імені організатора церкви Григорія Просвітителя. Як наслідок, – в опублікованому "Положенні" значилось вірменською мовою "Лусаворчакан", а в перекладі російською – Григоріанська.

Таке найменування церкви вводило в оману усіх тих, хто намагався досліджувати історію вірменського християнства. Йдеться про те, що офіційна декларація посприяла поширенню в тодішньому суспільстві уявлень про заснування Церкви Григорієм Просвітителем в IV столітті. Тим самим традиційна версія про апостольське походження церкви ставилась під сумнів. Додамо, що на нашу думку, церковно-урядовому альянсу Росії не до вподоби було найменування вірменської церкви апостольською, оскільки воно створювало прецедент верховенства над Руською Православною церквою. Але назва "григоріанська" не прижилась у лексиконі вірмен. Більшість вірменських богословів та істориків до цих пір її появу пояснюють примхою імператора.

Хоча зауважимо, – назва "григоріанська" як позначення віросповідної визначеності Вірменської церкви могла бути взята із численних документальних потверджень Ечміадзінського престолу. Принаймні, у творах і зверненнях католикоса Симеона I Єреванці (1763–1780), палкого прихильника проросійської орієнтації Ечміадзінської кафедри можна знайти живання прикметника "григоріанська" для позначення віросповідної характеристики Вірменської церкви. Для прикладу, у творі "Джамбр" він стверджував: "духовна влада нашого Престолу простягається на всі місцевості і землі, де є вірменська церква і де живе вірменський народ – послідовник григоріанського віросповідання" [37].

Однак нині, судячи з декларації єпископа Єзраса Нерсісяна "Руська Православна Церква в якості офіційної назви нашої церкви вже не використовує назву "Вірмено-Григоріанська" [38]. Відтак, в колах науковців найменування "Вірмено-Григоріанська церква" повинне визнаватись просто некоректним. На жаль, нині є наявними численні релігієзнавчі публікації в яких до цих пір вживається конфесіонізм "Вірмено-Григоріанська церква". Для прикладу згадаємо про статтю з відповідною назвою на шпальтах "Релігієзнавчого словника" [39]. Хоча на штучність такого найменування в свій час вказував ще М. Марр. На нашу думку, конфесіонізм "Вірмено-Григоріанська церква" повинен вийти із вжитку сучасних релігієзнавців.

Серед орієнтальних інституцій Африки пріоритетною за духовним авторитетом визнається **Коптська православна церква Олександрії** (The Christian Coptic Orthodox Church of Alexandria). Таким є її офіційне найменування. Наявний у ньому етнонім "коптська" приховує в собі вказівку на давнину церкви. Варто торкнутися питання його походження та

особливостей тлумачення. Архімандрит Августин (Нікітін) стверджує: "Слово "копт" походить від арабського "кубт" – це спотворена грецька назва Єгипта – Αἰγύπτος. А воно, в свою чергу, сходить до "Ха-Ка-Птах" – давнього культового найменування Мемфіса [40]. На думку О. Толмачової: "походження терміна копт сходить до слова кубт (qubt), яке постає арабською транскрипцією грецького слова aiguptios, "єгиптянин" [41]. Б. Мецгер уточняє: "Слово "копт" і "коптський" походять від арабського Qobt – спотворене Qibt, що в свою чергу, виявляється короткою формою грецького Αἰγύπτος ("єгиптянин") як арабські завойовники називали християнське населення країни" [42]. Отже, етнонім "копти" слід визнати початковою формою ідентифікації арабами мешканців Єгипту (арабською – Misr). Після завоювання арабами Єгипту у 641 році по мірі навернення місцевих мешканців у мусульманську віру, останні переставали іменуватись коптами. Як наслідок, – це слово набуває виразного конфесійного звучання, означаючи винятково християн. Спочатку в перше тисячоліття християнської ери словом "копти" позначались єгиптомовні жителі Єгипту і Олександрії, пізніше, з поширенням ісламу і арабізацією Єгипту так називають тільки єгипетських християн.

Починаючи з середини XVII століття термін "копти" у формах Sorptae, Sorptitae входить у науковий вжиток серед сходознавців та церковних істориків Європи. Упродовж XIX століття конфесіонізм "копт" зазнає змістовної конкретизації. Тобто, з тих пір так стали себе називати прихильники нехалкідонської церкви, аби виокремити свою спільноту від тих християн, які були навернені в католицизм чи дотримувались греко-православного віросповідання.

У сучасному вживанні слово "копт" означає або єгипетських християн, точніше адептів нехалкідонської церкви, або є ідентифікатором їх мови. Цілком вірогідно, що подібну назву уподобали самі копти. Так зробившись арабомовними єгиптяни-християни самі стали називати себе коптами, а свою природну мову – коптською. До цього, Б. Мецгер зауважував: "Коптська мова – остання фаза розвитку давньоєгипетської мови" [43]. Додамо, що коптська мова є своєрідним синтезом давньоєгипетської і грецької мов. За свідченням У коптській мові основних діалектів було п'ять: саїдський, ахмімський, субахмімський, бохайрський і файюмський. З них саїдський діалект вважається лінгвістами найдавнішим і близьким до єгипетського, але в культовій практиці церкви використовується бохайрський.

Отже, коптська мова стає культовою мовою орієнтальної церкви Єгипту, яка нині використовується лише при здійсненні літургії. Хоча за розпорядженням папи Шенуди III коптська мова вивчається в усіх богословських коледжах і семінаріях. Але з іншого боку, – коптська мова стає своєрідним маркером ідентичності мешканців Єгипту і їх віросповідання. В. Болотов стверджував: "Мова коптська в лексикальному відношенні до такої міри була національною і проникнутою релігійними поглядами, що творці християнської писемності на мові коптській вагались християнські поняття передавати коптськими словами, тому що з ними були поєднані

египетські уявлення" [44]. Цілком вірогідно, що у такій прив'язці християнських ідей до єгипетських уявлень слід вбачати своєрідну релігійну спадкоємність, яка стала родзинкою коптського віросповідання.

Відтак прикметник "коптська" в офіційному найменуванні церкви, будучи вказівкою на давність християнської традиції в Єгипті, поступово стає відмітною ознакою, національним ідентифікатором належності до орієнтальної інституції. Цим пояснюється і частотність іменування останньої в дослідницьких колах як просто Коптської Церкви. До речі, власне коптською церква стає після розподілу Олександрійського патріархату на дві кафедри, – грецьку халкидоністську і коптську антихалкидоністську. Сталось це в період з 536 по 580 роки.

Звідси, можна вказати також на причини наявності в офіційному найменуванні коптської церкви іменника "Олександрія". Мова йде про історично зумовлену пріоритетність Олександрійської кафедри серед християнських осередків в Єгипті. Тобто Олександрія виявилась колицею єгипетського християнства. Архієпископ Лоллій (Юрьевський) слушно зазначав: "від Олександрійського єпископа отримували поставлення всі єгипетські єпископи. Тому Олександрійська Церква була матір'ю інших єгипетських парікій чи єпархій і останні в своєму устрої брали з неї приклад" [45]. Звісно, що кафедра предстоятеля Церкви знаходилась саме в Олександрії. Звідси і значущість цієї кафедри як первісткового та консолідуючого осередку єгипетського християнства. Архієпископ Лоллій стверджував: "В Єгипті найголовнішим єпископом (Папою, митрополитом, патріархом) був неодмінно Олександрійський єпископ; першість честі і влади належали не йому особисто, а кафедрі" [46]. До цього, акцент на пріоритетності Олександрійської кафедри, однієї з перших у християнському світі, посприяв ідентифікації її як патріархату. Тобто синонімічними слід визнати найменування Коптська православна церква і Коптський православний патріархат. Крім того в англійській довідниковій та дослідницькій літературі трапляється також найменування The Christian Coptie Orthodox Church of Egypt. В подібному найменуванні слід вбачати завершення процесу позбавлення терміну "копт" етнічного змісту і його остаточне перетворення в конфесіонім.

Інституція орієнтального християнства в Ефіопії належить до найбільшої з поміж нехалкидонських Церков за кількістю її прихильників. За різними статистичними звітами вона нараховує від 35 до 45 мільйонів вірних. Водночас ця інституція тривалий час була ізольована від християнського світу. Її офіційна назва: **Ефіопська Православна церква Тевاهدо Бете** (Ethiopian Orthodox Tewahedo Bete Christian Church). Принаймні таке найменування фігурує в документі "Заява Ефіопської Православної церкви з питання про монофізитство і діофізитство" (1970), відтвореному на сторінках збірки укладеної К. Шайо [47].

Варту при цьому звернути особливу увагу на складові подібного найменування, акцентувавши принагідно на своєрідностях їх правопису та походження. Звісно, що в назві церкви в першу чергу вказується її етнічна детермінанта. Хоча зауважимо – за етнонімом "ефіоп" приховується

більш ніж сто народів, які розмовляють різними семіто-хамітськими, нігеро-кордофанськими і ніло-суданськими мовами. Втім вони поєднані між собою належністю до місцевої церкви. Тобто по суті етнонім "ефіоп" є похідним від відповідного топоніму. Як вказують польські історики А. Бартніцький та І. Мантель-Нечко: "сама назва "Ефіопія" походить від грецького слова "Айтьопія" і означає "країна людей з обпаленими (сонцем) обличчями" [48].

У літописних джерелах термін "Ефіопія" вперше зафіксований як переклад слова "Хабашат" в одному манускрипті XII століття, написаному мовою геез. До цього, в аксумських написах "хабашат" згадується вже в титулатурі царя Єкани (середина IV століття). Південноаравійське епіграфічне Хабашат – так в офіційній писемній традиції Сабейського і Хімьаритського царства називали підданих царя Аксума, які разом з аксумітами у III столітті брали участь в боротьбі за гегемонію в Південній Аравії. Варто уточнити при цьому, – південноарабський термін "Хабашат" виявляється позначенням країни Африканського Рогу, а термін "хабаша" (хабеш) ідентифікує народів, в тому числі акумітів, підданих негусів. Принагідно, "Хабеш" в перекладі означає "суміш мов". Подекуди під етнонімом "хабеш" було відоме одне із південноарабських племен, які мігрували на Африканський континент з Аравійського півострова ще до н. е. пізніше ці споріднені терміни зіграли свою роль у витворенні нових топонімів та етнонімів. З іншого боку, через перекладацькі метаморфози вони набувають істотних модифікованих значень. Зокрема, від слова "Хабеш" походить давнє найменування Абіссинія. Цей термін тривалий час фігурував в географічних картах, європейських та арабських джерелах. Але він виходить із вжитку після 1945 року. А. Бартніцький та І. Мантель-Нечко стверджують: "З часом від назви "Абіссинія" відмовились. Вірогідно однією з причин відмови є арабське слово "хабеш", що означає "метис", "волоцюга", воно вживалось мусульманами в образливому значенні в період чвар між мусульманськими і християнськими мешканцями країни" [49].

Більш перспективним виявився етнонім "Хабашат", точніше його грецький еквівалент "Ефіопія". В оригінальному вживанні грецька назва "Ефіопія" була або загальним позначенням усіх чорних народів на південь від єгипетської гробниці, або в більш вузькому значенні вказівкою на царство Куш чи Касу зі столицею Мерх на суданському Нілі. Але після падіння цієї держави і Аксум і Нубія використали назву "Ефіопія" для своїх країн і народів. Тобто термін Ефіопія стає позначенням етнічних і політичних спільнот африканського Рогу. Зауважимо, – етнонім "Ефіопія" має давнє походження. На думку деяких дослідників (А. Діль, Е. Хаммершмідт) цей термін з'являється у мові Мікенської Греції II століття. Фігурує він і в Септуагінті як переклад семітської назви "Куш" ("Хуш") за винятком одного фрагменту (Бут. 10:7), де подається транслітерація оригіналу. Узагальнюючи, – в біблійних текстах Куш це народи Північно-Східної Африки. Цілком вірогідно, що біблійне використання терміну "Ефіопія" стало основою для номінальної ідентифікації християнської церкви, утвореної на території колишнього Кушанського царства.

В найменуванні Ефіопської церкви присутньою є вказівка на її христологічну визначеність. Йдеться про термін Тевахедо, в якому акцентується на нероздільній єдності Божественної і людської природ у Христі. О. Давиденков роз'яснює: "Слово *tewahedo* буквально означає "зроблений єдиним", доведений до єдності". Англійською мовою самі ефіопи передають *tewahedo* виразом *made one* [50]. Відповідно, цей конфесіонізм постає позначенням способу поєднання божественності і людськості в Христі. Звернемо увагу, що найменування "Ефіопська Православна Церква Тевахедо" набуває чинності по мірі утвердження нової христологічної доктрини в часи імператора Менеліка II.

Згадаємо також і про випадки включення до офіційної назви терміну Бете. Втім подібне включення видається дещо незрозумілим, оскільки слово Бете амхарською мовою перекладається як Церква. Зважаючи на його присутність в офіційному найменуванні поряд з христологічною ідентифікацією можна припустити про наявний смисловий наголос на прив'язці до конфесіоніма Тевахедо, зумовлений здебільшого особливостями мовної конструкції. Принаймні в офіційному найменуванні спрацьовує і корелятивність конфесіонімів *Orthodox* і *Christian*. Вірогідно, що слід взяти до уваги своєрідний ефект підсилення, який спрацьовує щодо семантики повного найменування Ефіопської церкви.

Останньою з нехалкидонських інституцій за часом виникнення є Ерітрейська Православна Церква Тевахедо (*Eritrean Orthodox Tewahedo Church*). Принаймні у такому формулюванні зафіксоване її найменування в офіційних веб-сайтах *Asmarino.com* і *tewahdo.com*. В численних джерелах англійською, французькою та італійською мовами зустрічаються також синонімічні конфесіоніми Ерітрейська Православна Церква, Коптська церква в Ерітреї.

В назві церкви приховується насамперед вказівка на її політичну детермінанту. Йдеться про прикметник "Ерітрейська". Як стверджують А. Барніцький і І. Мانتель-Нечко: "цю назву дали італійці 1 січня 1890 року приморським територіям Ефіопії. Раніше ці території не мали спільної назви і були розділені на ряд округів (як наприклад, Серае, Хамасен, Керен і тому подібне), які поставали адміністративними і навіть політичними центрами (наприклад, під управлінням бахир негаша)" [51]. Відповідно, назва "Ерітрея" аж ніяк не пов'язана з місцевою історико-культурною традицією. Це слово грецького походження і в перекладі означає "червона". До наших днів дійшов анонімний твір I століття н. е. "Періпл Ерітрейського моря". Цей твір відноситься до однієї з найдавніших лоцій давнього світу. Сама його назва свідчить, що в ньому описуються мандрівки і торгівля на Червоному морі. Між іншим, давні греки подекуди ототожнюють Ерітрейське море з Індійським океаном. Для порівняння, латинською *Mare Eritraeum* означає "Червоне море". Тобто назва Ерітрея є похідною від відповідного топоніму, позначення моря. Італійські колонізатори взяли його від назви Червоного моря" відомого у давнині як Ерітрейське море.

Втім це найменування, офіційно введене італійцями згодом стає позначенням регіону, розміщеного вздовж узбережжя Червоного моря, ост-

ровів Дахлак, населеного переважно арабомовними афарами і регіону компактного проживання етносу тігранья. До цього тігранья зосереджені в центральній і південній частині Ефіопського нагір'я і на території нинішньої Еритреї мешкає близько мільйона осіб. Представники цього народу вживали назву "Еритрейська" для ідентифікації своєї християнської приналежності. Недарма одна із єпархій Ефіопської Православної Церкви мала назву "Еритрейська". Цілком можливо, що ця назва стала фігурувати і для ідентифікації культурно-національної самосвідомості тігранья.

Наступний прикметник в офіційній назві конфесіоніму вказує на приналежність до нехалкидонських інституцій, які визнають себе відданими віросповідним положенням прийнятих на перших трьох Вселенських соборах.

Найменування "Тевахедо" акцентує на чіткому дотримуванні христологічної концепції єдності, офіційно утвердженій ще в часи негуса Менеліка II. Звісно, що в той час аж до 1993 року Еритрейська Православна Церква була складовою Ефіопської Православної Церкви, від якої й успадкувала христологічну зумовленість назви "Тевахедо".

Таким чином можна зробити висновок, що аналіз традиційних форм і модифікацій конфесіонінів (найменувань конкретних орієнтальних інституцій) дозволяє узагальнити про істотні особливості їх постановки та функціонування. Так, в назві церкви, яка відкинула рішення Ефеського собору 431 року фігурує етнонім "ассирійська" (атурайе), прийнятий лише у 80-х роках XIX століття як обов'язкова прив'язка до більш усталеного конфесіоніму. "Церква Сходу", поява якого пояснюється особливостями її локалізації. Неприйнятними нині є історичні найменування цієї інституції як "халдейська", чи "сиро-халдейська".

Визначальною детермінантою відомої серед дослідників церкви під найменуванням "яковітська" є термін "сирійська", який виявляється фіксацією особливої мови, на якій виконувалась літургія апостола Якова. Звісно, що загальноприйнятою в дослідницьких колах (в тому числі й релігієзнавців) для позначення цієї інституції повинен стати конфесіонім Сирійська Православна Церква.

В найменуванні нехалкидонської інституції, локалізованої на субконтиненті Індостан визначальним є топонім "маланкарська", який має виразне етнокультурне та мовне навантаження, поступово трансформуючись у суто конфесійне. Натомість, еквівалент "малабарська" з його історико-географічним підтекстом, незважаючи на традиційне послуговування православними богословами, все-таки не є ідентифікатором цієї церкви. Наявність в офіційному найменуванні прикметника "сирійська" вказує, з одного боку, на віросповідну ідентичність з яковітською державою, а з іншого, – постає своєрідним маркером виокремлення від інших християнських інституцій, функціонуючих в Індії.

В назві однієї з нехалкидоністських інституцій присутній прикметник "апостольська" (аракелан), який засвідчує традиціоналістську точку зору щодо питання її походження. Етнонім "Вірменська" (хай) є вказівкою на зв'язок з легендарним родоначальником вірмен, а з іншого боку, – вияв-

ляється ідентифікатором державних утворень. Проблематичною слід визнати найменування церкви "Вірмено-Григоріанська", зважаючи на історичні казуси його появи.

Смисловою детермінантою конфесіоніму "Коптська Православна Церква" є етнонім "коптська", який через низку лінгвістичних нашаровувань пов'язаний з терміном "єгипетський" (в останній номінації спрацьовує більше акцент на мовний чинник). Тобто, прикметник "коптська" вказуючи на давність християнської традиції в Єгипті, і її пов'язаність з язичництвом поступово стає національним ідентифікатором єгипетських християн. Наявність в найменуванні топоніму Олександрія засвідчує історично зумовлену пріоритетність цієї кафедри серед християнських осередків Єгипту.

В найменуванні Ефіопської Православної Церкви Тевахедо визначальними є етнонім, який по-суті постає грецьким еквівалентом відповідного топоніму і конфесіонімом, який вказує на її віросповідну родзинку. В останньому випадку мова йде про остаточну христологічну визначеність церкви, офіційно затверджену в часи правління імператора Менеліка II.

В найменуванні "Ерitreйська Православна Церква Тевахедо" смисловою детермінантою постає тоннім – позначення приморської території, буквальне значення якого, – "червона". Наявність іменника Тевахедо свідчить про христологічну ідентичність з Ефіопською Православною Церквою.

1. Baum V. The Church of the East: A Concise History / V. Baum, O. Winkler. – London ; New York : Routledge Curzon, 2003. – P. 4.
2. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской. Глава I. Экскурс Б. Древнейшие митрополии в церкви Персидской // Христианское Чтение. Т. 1. № 2. – СПб., 1899. – С. 334.
3. Там же. – С. 334.
4. Бахтинский Ф. Асирійці (айсори) у Києві (Нотатки етнографічні) // Східний Світ. – 1928. – № 6. – С. 213.
5. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской. Глава I. Супурган. Значение этого имени // Христианское Чтение. Т. 1. № 1. – СПб., 1899. – С. 113.
6. Зая И. Ю. Ассирийцы России: демографические и этнокультурные характеристики (вторая четверть XIX – конец XX вв.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук / И. Ю. Зая. – М., 1997. – С. 2.
7. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской. Глава I. Супурган. Значение этого имени. – С. 111.
8. Мещерская Е. Апокрифические деяния апостолов. Новозаветные апокрифы в сирийской литературе / Е. Мещерская. – М.: Изд-во "Присцельс", 1997. – С. 14.
9. Селезнёв Н. Ассирийская Церковь Востока. Исторический очерк / Н. Н. Селезнёв. – М.: АЦВ, 2001. – С. 13.
10. Фрай Р. Наследие Ирана / Р. Фрай. – М.: Вост. лит., 2002. – С. 302.
11. История Мар Ябалахи III и Раббан Саумы / исслед., пер. с сирийского и примеч. Н. В. Пигулевской. – М.: Изд. вост. лит., 1958. – С. 75.
12. Мещерская Е. Апокрифические деяния апостолов. Новозаветные апокрифы в сирийской литературе. – С. 17.
13. Булетов А., диакон. О маронитской церкви // Альфа и Омега. – 1999. – № 3 (21).
14. Barsauma A. The Syrian Church of Antioch. Its Name and History / A. Barsauma. – Reprinted by the Synoc, 1983. – P. 43.
15. Поснов М. Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.) / М. Э. Поснов. – Киев: Путь к истине, 1991. – С. 403.
16. Фрай Р. Наследие Ирана. – С. 88.
17. Стаский А. А. Сиро-халдейские несториане и присоединение их к православной церкви // Богословский вестник. – 1898. – № 5. – С. 204–205.
18. Там же. – С. 232.
19. Coakley J. F. The Church of the East since 1914 // Bulletin of the Ioha Rylands University Library of Manchester. – 1996. – № 3 (78).
20. Ibidem.
21. Арутюнова-Фиданян В. А. Армения и Византия в VII веке: синтезная контактная зона // Византийский Временник. – 2002. – Т. 61 (86). – С. 167.
22. Софония (Сокольский), епископ Туркестанский и Ташкентский. Современный быт и литургия христиан инославных иаковитов и несториан с кратким очерком их иерархического состава, церковности, богослужения и всего, что принадлежит к отправлению их церковных служб, особенно же их литургии с присовокуплением переводной записки О несогласии церкви армянской со Вселенскою Православною / Софония (Сокольский). – СПб.: Типография духовного журнала "Странник", 1876. – С. 19.
23. Богословские собеседования между Католикосом Церкви Востока Мар Тиматеосом I

(727–823) и халифом ал-Махди, повелителем правоверных / [перевод с араб. Н. Н. Селезнева ; под ред. Д. А. Морозова]. – М. : Ассирийская Церковь Востока, 2005. – С. 39. 24. *Нелюбов Б.* Древние Восточные Церкви. III. Сиро-яковитская Церков // Альфа и Омега. – 1998. – № 4 (18). – С. 357. 25. *Хасан бин Талал.* Христианство в арабском мире // Страницы. – Вып. 2. – С. 65. 26. *Le Coz R.* Histoire de L'Englise d'Orient / Raymond Le Coz. – Paris : Cerf, 1995. – P. 60. 27. *Visvanathan S.* The Christians of Kerala / S. Visvanathan. – Delhi : Oxford University Press, 1999. 28. *Ibid.* – P. VIII. 29. *Варгезе Б.* Хотя мы и православные, но принадлежим к восточной православной традиции, и духовное единство связывает нас с коптской, эфиопской и армянской Церквями / Б. Варгезе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=authority&id=503>. 30. *Sebastian C. D.* Saint Thomas cristian of India: a paradigme of cultural identical in the Eastern Cristianity // Пятые Торчиновские чтения : материалы научной конференции. – СПб., 2009. – С. 131. 31. *Орманиан М.* Армянская церковь: Её история, учение, управление, внутренний строй, литургия, литература, её настоящее / М. Орманиан. – М. : Изд. Будагова, 1913. – С. 11. 32. Там же. – С. 139. 33. *Лэнг Д.* Армяне. Народ-созидатель / Д. Лэнг ; пер. с англ. Е. Ф. Левиной. – М. : ЗАО "Центрполиграф", 2005. – С. 129. – (Загадки древних цивилизаций). 34. *Фрай Р.* Наследие Ирана. – С. 99. 35. *Орманиан М.* Армянская церковь: Её история, учение, управление, внутренний строй, литургия, литература, её настоящее. – С. 139. 36. Там же. – С. 140. 37. *Ереванци С.* Джамбр. Памятная книга, зеркало и сборная всех обстоятельств Св. престола Эчмиадзина и окрестных монастырей / Симеон Ереванци ; текст П. Т. Арутюнян. – М. : Изд-во Восточной литературы, 1958. – С. 124. 38. *Нерсисян Езрас, епископ.* Григорий Просветитель является святым и армянского и русского народов // Ноев Ковчег. – 2007. – № 2 (113). 39. Религиознавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – С. 63. 40. *Августин (Никитин), архимандрит.* Русские попомники у христианских святынь Египта / Августин (Никитин). – СПб. : Изд. Дом "Нева" ; М. : ОЛМА-ПРЕСС Гранд, 2003. – С. 9. 41. *Толмачёва Е. Г.* Колты: Египет без фараонов / Е. Г. Толмачёва. – М. : Алетей, 2003. – С. 8. 42. *Мецгер Б.* Ранние переводы Нового Завета. Их источники, передача, ограничения / Б. Мецгер. – 2-е изд. – М. : ББИ, 2004 – С. 115. 43. Там же. – С. 115. 44. *Болотов В. В.* Лекции по истории Древней Церкви. Т. II История церкви в период до Константина Великого / В. В. Болотов. – Киев : Изд-во им. Святого Льюа, папы Римского, 2005. – С. 260. 45. *Лоллий (Юрьевский), архиеп.* Александрия и Египет / Лоллий (Юрьевский). – СПб. : Нева, Летний сад, 2001. – С. 260–261. 46. Там же. 47. Богословский диалог между Православной церковью и Восточными православными церквями : хрестоматия / сост. и ред. Кристин Шайо. – М. : ББИ св. апостола Андрея, 2001. – С. 150. 48. *Бартницкий А.* История Эфиопии / А. Бартницкий, И. Мантель-Нечко. – М. : Прогресс, 1976. –С. 27. 49. Там само. – С. 28. 50. *Давыденков О., иерей.* Велия благочестия тайна: Бог явился во плоти / О. Давыденков. – М. : ПСТБИ, 2002. – С. 148. 51. *Бартницкий А.* История Эфиопии / А. Бартницкий, И. Мантель-Нечко. – С. 28.

Надійшла до редколегії 14.09.12